

Factsheet Betekenis van zorgboerderijen voor verschillende doelgroepen.

Betekenis van zorgboerderijen voor verschillende doelgroepen.

Overzicht van onderzoeksresultaten

Zowel het aantal zorgboerderijen als het aantal mensen dat er gebruik van maakt, is de afgelopen decennia sterk toegenomen. Er is steeds meer kennis beschikbaar over de waarde van dagbesteding en 24-uurs zorg op zorgboerderijen. Uit de verschillende onderzoeken blijkt dat zorgboerderijen een waardevolle voorziening kunnen zijn voor verschillende doelgroepen, waaronder jeugd, mensen met een verstandelijke beperking, mensen met een psychiatrische achtergrond en mensen met dementie. Deze kennis is echter nog onvoldoende bekend bij gemeenten, zorgverzekeraars en zorg- en onderwijsinstellingen. De verwachting is dat deze kennis relevant kan zijn voor de beleidsvorming van deze partijen en het vormgeven van lokale samenwerkingen.

Wageningen Universiteit & Research, het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu en de Universiteit Maastricht werkten daarom, met financiering van ZonMw, samen om de beschikbare kennis over zorglandbouw te verspreiden. Onderdeel van het samenwerkingsproject was het analyseren van de belangrijkste uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek naar de kwaliteiten van zorgboerderijen en de betekenis van zorgboerderijen voor verschillende doelgroepen (zie Tekstbox), welke in respectievelijk onderdeel 1 en 2 van deze factsheet op een rij worden gezet. In onderdeel 3 van deze factsheet reflecteren we op deze bevindingen en doen we enkele aanbevelingen voor praktijk, beleid en onderzoek.

Literatuuronderzoek

Voor dit onderzoek hebben we een literatuurstudie gedaan naar de kwaliteiten en effecten van zorgboerderijen voor verschillende doelgroepen. We zochten naar Nederlandse en buitenlandse studies die de kwaliteiten en kenmerken van zorgboerderijen voor verschillende doelgroepen beschreven, of waarin de effecten van zorgboerderijen op de gezondheid en welzijn van verschillende doelgroepen aan de orde kwamen. We vonden verschillende studies die zijn weergegeven bij de referenties aan het eind van de factsheet. De bevindingen zijn beschreven in deel 1 en 2 van deze factsheet.

Workshops

De resultaten van de literatuurstudie werden gepresenteerd tijdens workshops met zorgboeren en andere belanghebbenden die we ten behoeve van het huidige project organiseerden in de periode juni 2016-maart 2017. Met de aanwezigen werd bediscussieerd wat de relevantie van deze bevindingen voor de eigen beroepspraktijk was en in hoeverre deze aansloten bij de doelstellingen van gemeenten zoals het stimuleren van zelfredzaamheid en participatie en de wens om innovatieve lokale samenwerking vorm te geven. Op basis van deze discussies hebben we aanbevelingen voor beleid, praktijk en onderzoek geformuleerd, welke in deel 3 van deze factsheet beschreven staan.

1. Kwaliteiten van de zorgboerderij

Uit verschillende onderzoeken (Dalskau e.a. 2016; De Bruin e.a. , 2017; Ellingsen-Dalskau e.a. 2016; Granerud e.a. 2014; Hassink e.a. 2010; Iancu e.a. 2014; Kogstad e.a. 2014; Pedersen e.a. 2012, 2016; Schreuder e.a. 2014) komt naar voren dat zorgboerderijen diverse kwaliteiten hebben, waardoor zij verschillende doelgroepen een passende plek kunnen bieden. Kwaliteiten zijn kenmerken van de zorgboerderij die door deelnemers van verschillende doelgroepen worden gewaardeerd. Deze kwaliteiten zorgen ervoor dat veel deelnemers het naar hun zin hebben op de boerderij en dat hun gezondheid, welzijn, ontwikkeling, zelfredzaamheid en participatie toeneemt (Hassink e.a. 2010). De gevonden kwaliteiten kunnen grofweg in vijf groepen worden ingedeeld, maar hangen tegelijkertijd ook sterk met elkaar samen:

- **Persoonsgerichte begeleiding:** op de zorgboerderij is er persoonlijke aandacht voor de interesses, wensen en mogelijkheden van individuele deelnemers. De activiteiten en werkzaamheden op de zorgboerderij worden hier zo veel mogelijk op afgestemd. Ook is er volgens de deelnemers veelal sprake van een betrokken en gelijkwaardige relatie met de zorgboer(in).
- **Sociale contacten en steun:** op de zorgboerderij kunnen deelnemers sociale contacten opbouwen en steun en waardering ontvangen van de zorgboer(in), andere deelnemers en/of vrijwilligers.

- Zinnvolle en diverse activiteiten en werkzaamheden: deelnemers kunnen op de zorgboerderij deelnemen aan verschillende agrarische activiteiten en werkzaamheden (o.a. het verzorgen van dieren, tuinieren, werken op het land), dit wordt als zinvol ervaren. Ook kunnen zij een bijdrage leveren aan verschillende huishoudelijke activiteiten, zoals gezamenlijk koken. Met de verschillende dieren kunnen deelnemers een band opbouwen en voor hun gevoel steun ontvangen.
- Groene omgeving: de fysieke groene ruimte op de zorgboerderij biedt deelnemers de mogelijkheid om rust te ervaren, en overmatige prikkels te vermijden. Ook biedt de groene omgeving mogelijkheden voor zingeving en reflectie. Tegelijkertijd werkt de omgeving ook activerend door de aanwezigheid van de verschillende agrarische/buitenactiviteiten.
- Huiselijke omgeving: op de zorgboerderij heerst veelal een huiselijk sfeer wat eraan bij kan dragen dat deelnemers zich snel thuis voelen. Ook de huishoudelijke activiteiten die deelnemers kunnen uitvoeren kunnen hieraan bijdragen.

2. Betekenis voor verschillende doelgroepen

In deze paragraaf beschrijven we wat dagbesteding of wonen op de zorgboerderij voor kinderen en jongeren met

een ondersteuningsvraag, mensen met psychische problemen, een verstandelijke beperking of dementie te bieden heeft. Daarnaast presenteren we de resultaten uit onderzoek wat de zorgboerderij voor de verschillende doelgroepen oplevert. In sommige onderzoeken is een vergelijking gemaakt tussen de zorgboerderij en reguliere vormen van dagbesteding (bijv. dagbesteding in de wijk) of wonen (bijv. een verpleeghuis), in andere onderzoeken is alleen gekeken naar de zorgboerderij.

Jeugdzorg

Een jeugdzorgboerderij biedt jeugdigen een activerende 'groene' omgeving met concrete activiteiten zoals het verzorgen van dieren, in de tuin werken, koken en bakken. Doelen van de zorgboerderij zijn om jongeren tot rust te laten komen, zichzelf te laten zijn en te laten ervaren dat ze capaciteiten hebben die gewaardeerd worden. Jeugdzorgboerderijen bieden weekend- en naschoolse opvang, veelal voor kinderen en jongeren van 5-16 jaar. Het blijkt dat kinderen met autisme op de zorgboerderij steun ervaren van dieren en een vertrouwensband met de dieren opbouwen. Door het contact met dieren kunnen kinderen angsten overwinnen (Ferwerda e.a. 2012). Uit ander onderzoek dat is gedaan bij jeugdzorgboerderijen in Gelderland en Overijssel, blijkt dat kinderen vrolijk en vol verhalen weer thuis komen van de zorgboerderij. Ouders ervaren dat de boerderij een uitlaatklep is voor hun kind, waar hij of zij zichzelf kan zijn, met andere kinderen speelt en mee kan doen aan activiteiten die hun kind

aanspreken (Veerman e.a. 2016). Ook geven ouders aan dat zij en de rest van het gezin door het zorgboerderijprogramma even rust krijgen. Ouders en ambulante begeleiders schatten in dat bij bijna een derde van de jeugdigen intensievere vormen van jeugdhulp door de opvang op de zorgboerderij voorkomen zijn, waaronder een mogelijke uithuisplaatsing. Dit zou kunnen leiden tot een kostenbesparing van bijna 30% op de reguliere zorg (Veerman e.a. 2016). De ervaringen die de jeugdigen op de boerderij opdoen, kunnen een keerpunt in hun leven zijn en een aanzet vormen tot beter functioneren op school en in de maatschappij (Veerman e.a. 2016).

Daarnaast zijn er boerderijen met individuele woonwerktrajecten voor jongeren met ernstige gedragsproblemen. Jongeren die het traject volgen, hebben vaak problemen in het gezin, gaan niet meer naar school, hebben geen goede vrijetijdsinvulling, gebruiken vaak drugs of alcohol en/of zijn met de politie in aanraking geweest. Onderzoek bij jongeren met ernstige gedragsproblemen in Noord Brabant laat zien dat het traject met name leidt tot een forse afname in probleemgedrag (zoals overlast bezorgen) en toename van zelfwaardering. Deze effecten blijven ook op langere termijn in stand. Begeleiders op zorgboerderijen geven aan dat de individuele woonwerktrajecten ook maatschappelijke impact hebben, waaronder forse verbeteringen op het gebied van schooluitval, politiecontact, drugsgebruik en vrijetijdsbesteding (Hassink e.a. 2011). Het loskomen van hun vrienden en oude wereld, fysieke arbeid, de houding van de boer, het onderdeel zijn van het boeregezin, het verantwoordelijkheid moeten nemen en het contact met en verzorgen van de dieren zijn voor veel jongeren belangrijke factoren voor het succes van het traject (Hassink e.a. 2011; Schreuder e.a. 2014).

Mensen met psychische problemen

Zorgboerderijen kunnen mensen met psychische problemen een veilige beschutte werkplek bieden waar ze

kunnen meedoen aan de samenleving, onderdeel zijn van een gemeenschap en werkzaamheden kunnen oppakken (Iancu e.a. 2014). Uit onderzoek blijkt dat mensen met psychische problemen een zorgboerderij ervaren als een informele setting tussen ziekte, arbeidsmarkt en samenleving (Elings e.a. 2005). Deelnemers zien de zorgboerderij als een plek waar nieuwe contacten worden gelegd en arbeidsvaardigheden geoefend kunnen worden. Ook is er aandacht voor het omgaan met problemen en kunnen er zinvolle bezigheden worden verricht (Elings e.a. 2011; Iancu e.a. 2014). Door de zorgboerderij nemen het zelfvertrouwen, zelfrespect, doorzettingsvermogen, en verantwoordelijkheidsgevoel toe en krijgen de deelnemers een betere fysieke conditie (Elings en Hassink 2008). De zorgboerderij lijkt ook een geschikte plek te zijn voor het ontwikkelen van arbeidscompetenties en biedt eerste stappen op het gebied van arbeidsre-integratie en doorstroom naar minder beschermt werk. De groene omgeving, het werken met dieren, een variatie aan werkzaamheden, structuur en professionele begeleiding lijken hier een bijdrage aan te leveren (Berget 2008; Dalskau e.a. 2016; Hassink e.a. 2010; Pedersen e.a. 2016). Deze ervaringen sluiten aan bij de ook internationaal groeiende erkenning dat de groene omgeving een positief effect kan hebben op mensen met psychische problemen (Dalskau e.a. 2016; Kogstad e.a. 2014).

Mensen met een verstandelijke beperking

Uit onderzoek blijkt dat dagbesteding op de boerderij door deelnemers met een verstandelijke beperking als zinvol wordt gezien en wordt gewaardeerd omdat er concreet en zinvol werk met dieren en planten mogelijk is. Deelnemers worden aangesproken op hun mogelijkheden en kunnen een sociaal netwerk opbouwen (Elings 2004). Mensen met een verstandelijke beperking die dagbesteding krijgen op de zorgboerderij ervaren een hoge mate van competentie en verbondenheid met de boerderij. Ze zijn tevreden over de werkzaamheden en de autonomie die ze krijgen. Deelnemers vinden dat ze belangrijk werk doen. Er is vaak

een vertrouwensband met de boer(in) en begeleider(s) en ook de contacten met mededeelnemers zijn goed. Deelnemers met een verstandelijke beperking ontmoeten door de dagbesteding op de boerderij ook andere mensen zoals vrijwilligers, buurtgenoten en familieleden (van Oorsouw e.a. 2015). Jongeren en volwassenen met een verstandelijke beperking komen vooral om te werken en te leren. Bij oudere mensen met een verstandelijke beperking ligt de nadruk veelal meer op het hebben van een gezellige dag. Een toenemend aantal zorgboeren richt zich op het ontwikkelen van arbeidsmatige vaardigheden en leerwerktrajecten, vaak in samenwerking met partners uit het onderwijs (Migchels e.a. 2014).

Mensen met dementie

Dagbesteding

De meeste zorgboerderijen bieden dagbesteding aan thuiswonende mensen met dementie. Redenen om dagbesteding voor mensen met dementie in te zetten zijn het waarborgen en het aangaan van sociale contacten, het stimuleren van deelname aan activiteiten en iets (nuttig) te doen hebben (De Bruin e.a. 2015). Zorgboerderijen bieden mensen met dementie een gestructureerde dag in een huiselijke omgeving waarin zij meer dan in reguliere instellingen de mogelijkheid hebben om naar buiten te gaan en deel te nemen aan buiten- en huishoudelijke activiteiten zoals het verzorgen van dieren, tuinieren, wandelen en gezamenlijk koken (De Bruin e.a. 2010).

Uit de onderzoeken naar dagbesteding blijkt dat mensen met dementie op zorgboerderijen aan meer verschillende activiteiten deelnemen, fysiek actiever zijn en vaker buiten zijn dan mensen met dementie in reguliere voorzieningen voor dagbesteding (De Bruin e.a. 2009a). Daarnaast lijken mensen met dementie die deelnemen aan dagbesteding op een zorgboerderij een hogere voedsel- en vochtconsumptie te hebben dan mensen met dementie die deelnemen aan reguliere dagbesteding (De Bruin e.a. 2010). Ook lijkt dagbesteding op zorgboerderijen bij te dragen aan maatschappelijke participatie van mensen met dementie, bijvoorbeeld door het stimuleren van sociale interacties en (recreatieve) activiteiten (de Bruin e.a. 2015a, b). Zorgboerderijen zorgen er aanvullend voor dat mensen met dementie het idee hebben vrijwilligerswerk of betaald werk uit te voeren. Hierdoor krijgen mensen met dementie het gevoel ergens bij te horen en een zinvolle bijdrage te kunnen leveren aan de samenleving.

Wonen met 24uurs zorgverlening

Behalve dagbesteding op een zorgboerderij voor mensen met dementie biedt een aantal zorgboerderijen ook 24-uurs woonzorgfaciliteiten voor ouderen (de Boer e.a. 2015). Deze woonzorgboerderijen zijn een innovatief voorbeeld van kleinschalige woonvormen en bieden een alternatief voor opname in reguliere verpleeghuizen (de Boer e.a. 2015; Verbeek e.a. 2009). In het bijzonder aspecten gerelateerd aan de fysieke omgeving en activiteiten hebben de potentie om meer stimulerende en activerende omgeving te bieden voor ouderen met dementie. De fysieke zorgomgeving op de zorgboerderij biedt veel kansen voor de bewoners met dementie. Vooral op gebied van "privacy en autonomie", "uitzicht en natuur", "oriëntatie en routing" en "huiselijkheid en kleinschaligheid" scoort de woonzorgboerderij hierbij hoger dan reguliere verpleeghuiszorg. Onderzoek laat zien dat op een woonzorgboerderij mensen met dementie actiever zijn dan in reguliere verpleeghuiszorg en andere kleinschalige woonvormen (de Boer e.a. 2017). Zij zijn vaker betrokken bij huishoudelijke activiteiten, activiteiten die buiten plaatsvinden en activiteiten gerelateerd aan natuur. Daarnaast hebben mensen met dementie meer sociale interacties op een zorgboerderij. Mensen met dementie ervaren een betere stemming wanneer zij buiten zijn en wanneer zij betrokken zijn bij activiteiten (Beerens e.a. 2016a,b).

3. Reflectie en aanbevelingen

Inzicht geven in hoe kwaliteiten van zorgboerderijen kunnen bijdragen aan invulling gemeentelijk beleid

Zorgboerderijen bieden een plek aan een combinatie van doelgroepen. De verschillende onderzoeken laten zien dat zorgboerderijen diverse kwaliteiten en positieve effecten hebben. De zinvolle werkzaamheden, de groene omge-

ving, het samen aan de slag zijn, de focus op mogelijkheden, de samenwerking met vrijwilligers en de aandacht voor beweging en gezond eten stimuleren naar verwachting de maatschappelijke participatie en zelfredzaamheid van de verschillende cliëntengroepen, wat belangrijke pijlers zijn in gemeentelijk beleid. Voor de één zal dit terugkeer naar school betekenen of doorstroom naar de reguliere arbeidsmarkt, terwijl het voor de ander meer zal gaan om een zinvolle en waardevolle invulling van de dag. Zorgboerderijen en gemeenten wordt daarom aanbevolen om met elkaar in gesprek te gaan opdat duidelijk(er) wordt wat zorgboerderijen voor inwoners met een ondersteuningsvraag kunnen betekenen, en hoe zij daarmee, evenals andere zorg- en welzijnsinstellingen mede invulling kunnen geven aan gemeentelijk beleid.

Innovatieve samenwerkingen aangaan

In lijn met de eerste aanbeveling wordt zorgboeren verder aanbevolen om innovatieve diensten te ontwikkelen die aansluiten bij de wensen van deelnemers en onderdeel kunnen zijn van de vernieuwingen in het sociale domein. Voorbeelden zijn leerwerktrajecten op het gebied van groen en horeca waarmee jongeren zonder startkwalificaties stappen kunnen zetten op de participatieladder (www.swso.nl) en het bieden van onderwijs op de boerderij aan voortijdige schoolverlaters. Door knelpunten op gebied van financiering (zoals de schotten tussen onderwijs en zorg) en onvoldoende bekendheid bij scholen met de mogelijkheden die de boerderij biedt, is de samenwerking tussen zorgboeren en het onderwijs echter vaak wel nog een uitdaging. Zorgboerderijen kunnen daarnaast voorzien in de wens van gemeenten om lokale samenwerking tus-

sen aanbieders van zorg en ondersteuning aan kwetsbare groepen verder vorm te geven. Dit om onder andere de schotten tussen zorg, welzijn, onderwijs en beschut werk te doorbreken. Verschillende zorgboerderijen laten al zien hoe dergelijke samenwerkingen, met bijvoorbeeld scholen of reguliere zorginstellingen, kunnen worden vormgegeven en wat hiervan de meerwaarde is (Migchels e.a.2014). We bevelen gemeenten aan deze innovatieve vormen van samenwerking verder te stimuleren en eventuele knelpunten weg te nemen.

Zorgboerderijen onder de aandacht van toeleiders brengen

Verder bevelen we aan om de mogelijkheid van dagbesteding, wonen en innovatieve diensten op zorgboerderijen onder de aandacht te brengen van toeleiders (bijv. sociale wijkteams, casemanagers, wijkverpleegkundigen, huisartsen, geriaters). De mogelijkheid van dagbesteding op een zorgboerderij is bijvoorbeeld nog niet voor iedereen bekend. Op dit moment maken bijvoorbeeld maar relatief weinig mensen met dementie gebruik van dagbesteding, onder andere doordat huidige (reguliere) voorzieningen voor dagbesteding onvoldoende aansluiten bij hun wensen en mogelijkheden. Voor bepaalde groepen mensen met dementie zou dagbesteding op een zorgboerderij echter een goed alternatief kunnen zijn. Daarnaast is 24uurs zorg op een zorgboerderij voor mensen met dementie een nieuwe ontwikkeling, die ook, als alternatief voor verpleeghuizen, meer bekendheid zou kunnen krijgen bij toeleiders opdat mensen met dementie kunnen kiezen wat voor type zorgaanbieder het beste bij hun wensen en mogelijkheden past.

Kennisontwikkeling nodig op een aantal terreinen

Hoewel er al verschillende onderzoeken zijn gedaan, is er op verschillende terreinen verdere kennisontwikkeling nodig. Zorgboeren zouden bijvoorbeeld meer inzicht willen krijgen in hoe zij de specifieke kenmerken van hun bedrijf (bijv. de aanwezigheid van verschillende soorten boerderijdieren of de groene omgeving) nog beter kunnen benutten om in te spelen op de wensen van verschillende soorten deelnemers. Ook willen ze dat er meer kennis beschikbaar komt over de betekenis van het werken met gemengde doelgroepen. Er is verder nog weinig bekend over verschillen tussen zorgboerderijen in effecten voor verschillende doelgroepen. Ook over mogelijke risico's voor deelnemers, bijvoorbeeld gerelateerd aan contact met boerderijdieren, is meer kennis gewenst. We bevelen daarom aan om hier in toekomstige onderzoeksprojecten aandacht aan te besteden om zo in te spelen op de kennisbehoefte van het veld en gemeenten.

Elementen van zorgboerderijen overnemen?

Gezien de positieve ervaringen die verschillende doelgroepen hebben met zorgboerderijen, zou een volgende stap kunnen zijn om na te gaan in hoeverre reguliere (zorg) instellingen bepaalde kenmerken van zorgboerderijen, voor zover dat nog niet gebeurt, zouden kunnen toepassen in hun eigen zorgverlening. Zorgboerderijen bevinden zich veelal in landelijke gebieden, maar ook mensen die op grotere afstand van een zorgboerderij wonen zouden gebaat kunnen zijn bij bepaalde activiteiten en aspecten van zorgboerderijen. Een eerste stap om dit te verkennen is gezet door de Universiteit Maastricht en het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu. In hun onderzoek werd gekeken naar welke gewaardeerde kenmerken van zorgboerderijen voor mensen met dementie zouden kunnen worden overgenomen door reguliere zorginstellingen, en wat hierbij belemmerende en bevorderende factoren zijn (De Bruin e.a. 2017).

Referenties

- Beerens H.C., S.M.G. Zwakhalen, H. Verbeek, F. Tab, S. Jolani, M. Down, B. de Boer, D. Ruwaard, & J.P.H. Hamers. 2016a. The relation between mood, activity, and interaction in long-term dementia care. *Aging & Mental Health* DOI 10.1080/13607863.2016.1227766
- Beerens H.C., B. de de Boer, S.M.G. Zwakhalen, F. Tan, D. Ruwaard, J.P.H. Hamers, & H. Verbeek. 2016b. The association between aspects of daily life and quality of life of people with dementia living in long-term care facilities: a momentary assessment study. *International Psychogeriatrics*. 28 (8), 1323-1331.
- Boer, B. de, J.P.H. Hamers, H.C. Beerens, S.M.G. Zwakhalen, F.E.S. Tan & H. Verbeek. 2015. Living at the farm, innovative nursing home care for people with dementia – study protocol of an observational longitudinal study. *BMC Geriatrics* 15,144.
- Boer, B de , J.P.H. Hamers, S.M.G. Zwakhalen, F.E.S. Tan, H.C Beerens & H. Verbeek. 2017. Green Care Farms as Innovative Nursing Homes, Promoting Activities and Social Interaction for People with Dementia. *Journal of the American Medical Directors Association*. 18 (1), 40-46.
- Dalskau, L.H., M. Morken, B. Berget, I. Pedersen. 2016. Autonomy support and need satisfaction in vocational programs on care farms: the self determination theory perspective. *Work* 53, 73-85.
- De Bruin, S.R. et al. 2015a. Dagbesteding op zorgboerderijen: de onder-

- scheidende waarden voor mensen met dementie en hun mantelzorgers. (factsheet). RIVM: Bilthoven, http://www.rivm.nl/Documenten_en_publicaties/Algemeen_Actueel/Nieuwsberichten/2015/Zorgboerderij_waardvolle_dagbesteding_voor_mensen_met_dementie.
- De Bruin, S. R., et al. 2009. Green care farms promote activity among elderly people with dementia. *Journal of Housing for the Elderly* 23(4), 368-389.
- De Bruin, S. R., et al. 2010. Day care at green care farms: a novel way to stimulate dietary intake of community-dwelling older people with dementia? *The Journal of Nutrition, Health & Aging* 14(5), 352-357.
- De Bruin, S. R., et al. 2015b. Green Care Farms An Innovative Type of Adult Day Service to Stimulate Social Participation of People With Dementia. *Gerontology and Geriatric Medicine* 1: 2333721415607833.
- De Bruin SR, B. De Boer, H. Beerens, Y. Buist & H. Verbeek. 2017. Rethinking dementia care; the value of green care farming, *JAMDA*, 2017 (18), 200-203.
- Ellingsen-Dalskau, L.H., B. Berget, I. Pedersen, G. Tellness, & C. Ihlebaek. 2016. Understanding how prevocational training on care farms can lead to functioning, motivation and well-being. *Disability and Rehabilitation* 38 (25), 2504-2513.
- Elings, M. 2004. Boer zorg dat je boer blijft. Link: <http://www.edepot.wur.nl/27886>
- Elings, M. & J. Hassink. 2008. Green care farms, a safe community between illness or addiction and the wider society. *Journal of therapeutic communities* 29, 310-323.
- Elings M., N. Van Erp N. & F. Van Hoof 2005. De waarde van zorgboerderijen voor mensen met een psychiatrische of verslavingsachtergrond. Link: <http://edepot.wur.nl/39437>
- Ferwerda-van Zonneveld, R.T., S.J. Oosting & A. Kijlstra. 2012. Care farms as a short-break service for children with Autism Spectrum Disorders. *NJAS* 59, 35-40.
- Granerud, A. & B. Eriksson 2014. Mental health problems, recovery, and the impact of green care services: A qualitative, participant-focused approach. *Occupational Therapy in Mental Health* 30, 317-336.
- Hassink, J., R. de Meyer, P. van der Sman & J.W. Veerman. 2011. Effectiviteit van ervarend leren op de boerderij. *Orthopedagogiek: Onderzoek en Praktijk* 50, 51-63.
- Hassink, J., M. Elings, M. Zweekhorst, N. v.d. Nieuwenhuizen & A. Smit. 2010. Care farms: attractive empowerment-oriented and strengths-based practices in the community. *Health and Place* 24, 423-430.
- Iancu, S.C., M.B. Zweekhorst, D.J. Veltman, A. J. van Balkom & J.F. Bunders. 2014. Mental health recovery on care farms and day centres. A qualitative comparative study of users' perspectives. *Journal of Disability and Rehabilitation* 36, (7), 573-583.
- Kogstad, R.E., R. Agdal & S. Hopfenbeck. 2014. Narratives of natural recovery: Youth experiences of social inclusion through green care. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 11, 6052-6068.
- Migchels, G., J.J. Poelarends, J. Hassink, E. J. Veen, G.S.; Venema & R.T. Ferwerda-van Zonneveld. 2014. De winst van echte samenwerking, Zorglandbouw Veerkrachtig inspelen op nieuwe ontwikkelingen. Link: <http://edepot.wur.nl/303611>
- Oorsouw, W.M.W.J. van, J. Hassink, M. Elings, & P.J.C.M. Embregts. 2015. (kosten)Effectiviteit van zorglandbouw voor mensen met een verstandelijke beperking. Rapport en Factsheet. Link: http://www.zorgboeren.nl/files/2015-08-13_Factsheet_kosteneffectiviteit_zorglandbouw.pdf; Link: <http://www.edepot.wur.nl/354321Oorsouw>.
- Pedersen, I., C. Ihleback & M. Kirkevold. 2012. Important elements in farm-animal assisted interventions for persons with clinical depression: a qualitative interview study. *Disability and Rehabilitation* 34(18), 1526-1534.
- Pedersen, I., L. Harvold Dalskau, C. Ihlebaek & G. Patil. 2016. Content and key components of vocational rehabilitation on care farms for unemployed people with mental health problems: a case study report. *Work* 53, 21-30.
- Schreuder, E., M. Rijnders, L. Vaandrager, J. Hassink, M.J. Enders-Slegers & L. Kennedy. 2014. Exploring salutogenic mechanisms of an outdoor experiential learning programme on youth care farms in the Netherlands: untapped potential? *International Journal of Adolescence and Youth*, 19(2), 139-152.
- Veerman, J.W., R. de Meyer, J. Hassink, E. Berghuis & J. Kienhuis. 2016. Onderzoek naar de effectiviteit van jeugdzorgboerderijen in Overijssel en Gelderland. Rapport Praktikon en Wageningen-UR.
- Verbeek, H., E. Van Rossum, S.M.G. Zwakhalen, G.I.J.M. Kempen & J.P.H. Hamers. 2009. Small, homelike care environments for older people with dementia: a literature review. *International Psychogeriatrics*, 21, 252-264.

Meer informatie:

Auteurs: Jan Hassink (Wageningen University & Research), Simone de Bruin (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu), Hilde Verbeek (Universiteit Maastricht) en Yvette Buist (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu).

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met: Jan Hassink Wageningen University & Research
Jan.hassink@wur.nl (Telefoon: 0317 - 480 576)

Financier: Deze factsheet is een product van het project "Implementatie Zorglandbouw".
Dit project is uitgevoerd in het kader van het Programma Zorglandbouw, gefinancierd door ZonMw.

Deze publicatie is een uitgave van:

Wageningen University & Research
Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu
Universiteit Maastricht

Opmaak: Ton van Wessel

